

Salomó Marquès Sureda

Miquel Santaló
i Parvorell

Professor i polític republicà

25^{anys} llegint junts

Pagès editors
LLEIDA, 2015

© Salomó Marquès Sureda, 2015
© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2015
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: juny de 2015
ISBN: 978-84-9975-635-6
DL L 833-2015
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat

◀ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

Un gironí mestre i professor

Els Santaló són una nissaga de mestres procedents de l'Alt Empordà; al poble d'Albanyà encara hi ha can Santaló, d'on procedien. Joan Santaló, mestre d'aquest municipi fronterer dels Pirineus, va tenir set fills. A Albanyà nasqueren: Pere, mestre, Martí que va morir quan tenia dos anys, Silvestre, nascut el 1875, també mestre, Maria i Júlia. A Vilaür, on el mestre es traslladà amb tota la família, hi nasqueren Margarida i, el 1888, en Miquel, el petit dels germans. A l'Escola Normal de Girona estudià magisteri i obtingué el títol de mestre elemental; després, a Barcelona, assolí el de mestre superior.

En la vida de Miquel Santaló podem distingir una vessant professional que comprèn els anys que fa de mestre d'ensenyament elemental i, més tard, de professor a l'Escola Normal de Girona i a la de Barcelona. Per altra banda, hi ha la vessant política que abraça l'àmbit municipal (alcalde de Girona),

l'estatal (diputat a les Corts espanyoles, ministre del Govern espanyol) i el català (diputat al Parlament de Catalunya). Aquestes dues facetes, la de pedagog i la de polític, les portà a terme durant els anys de la monarquia borbònica i els de la República, en pau (abril 1931-juliol 1936) i en guerra (juliol 1936-febrer 1939). A l'exili francès (febrer 1939-setembre 1942) i tot seguit a l'exili mexicà, continuà exercint en un àmbit diferent del que havia viscut a Catalunya.

Amb els títols de mestre elemental i mestre superior marxa a París, el 1908, amb l'ajuda econòmica del seu germà Silvestre, on assisteix a cursos de la Sorbona. Podem considerar que aquesta primera estada a França és l'inici d'una ampliació d'estudis que anys a venir augmentarà amb estades a d'altres països d'Europa.

8

Quan torna de París, el 1909, comença a exercir de mestre a la ciutat de Girona. De totes maneres la seva participació en el món del magisteri és anterior. La inicia col·laborant a *El Defensor del Magisterio*, la revista dels mestres gironins que dirigeix el seu germà Silvestre, un dels capdavaners de la renovació pedagògica i defensor a ultrança del magisteri públic. Hi escriu sobre tota mena de temes que preocupaven el col·lectiu de mestres. Així, el 1907 publica "Es una mengua"; en aquest text lamenta l'actitud del magisteri públic gironí i es pregunta "¿No es vergonzoso que la provincia, que en pasados días iba a la vanguardia de las demás, se vea hoy retraída, estática, sin hacer nada?" El 1909 publica l'article "Una excursión" en què explica la sortida amb els alumnes gironins a les mines del poble de Celrà. És un dels primers textos de qui,

amb el pas del temps, serà el gran promotor de l'estudi i de l'ensenyament de la geografia. Ja no parerà d'escriure i publicar articles professionals en diferents revistes i diaris d'abast català i espanyol: *L'Autonomista*, *Revista de Escuelas Normales*, etc.

L'any següent marxa destinat com a mestre interí a l'escola de nens de Corpa, a la província de Madrid, i el 1911 es trasllada a una escola graduada de Guadalajara. L'abril d'aquest mateix any és declarat excedent del servei militar, fet que afavoreix que pugui continuar exercint de mestre. El 1914 és destinat al Sanatori Marítim de Pedrosa, a la província de Santander. Finalment, el 1915 retorna a terres gironines, a l'escola d'Arbúcies.

Mentre és en aquesta població de la Selva, ingressa a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid per continuar la seva formació, a la Secció de Lletres. Rep les influències intel·lectuals i pedagògiques del professorat, bona part del qual era membre de la Institución Libre de Enseñanza. En un clima liberal i d'alt nivell científic amplia horitzons professionals; de manera especial l'influeixen les classes de Juan Dantin Cereceda, introductor de les idees del geògraf francès Paul Vidal de la Blache. Després dels tres cursos reglamentaris acaba amb el número 2 de la seva promoció.

L'agost del 1916 participa a les conferències pedagògiques organitzades a l'Escola Normal de Girona per l'Associació Provincial de Mestres Nacionals. El president d'aquesta entitat és el seu germà Silvestre. Exposa el seu pensament sobre "Lo que puede hacer el Magisterio por la cultura patria". Parla de "cultura patria" fent referència a Espanya. Així ho

dóna a entendre quan es pregunta “¿Puede decir hoy, el maestro español, que conozca al niño que asiste a sus escuelas? O de otro modo, ¿ha hecho, ha procurado hacer una Pedagogía española, una Pedagogía científica, una Paidología nacional?”. L'exposició, ben documentada, mostra un jove mestre amb un ampli coneixement dels corrents pedagògics europeus.

Durant el seus estudis a Madrid col·labora amb el Museo Pedagógico Nacional en l'organització de les colònies escolars. El mes d'agost de 1918, dirigeix les colònies escolars de la ciutat de Girona que no feia gaire anys s'havien iniciat amb el suport de l'ajuntament i amb la col·laboració entusiasta d'alguns mestres que consideraven aquesta activitat com un complement positiu a la feina de l'escola. L'Ajuntament gironí li concedirà un “vot de gràcies” pel treball ben fet com a director de la colònia.

Acabats els estudis a Madrid és destinat a l'Escola Normal de Mestres de Zamora com a professor d'història, però el mateix estiu permuta i es trullada a la càtedra de Geografia de l'Escola Normal de Segòvia. I en virtut d'una nova permuta esdevé professor de geografia de la Normal de Girona, el 25 de setembre de 1918. Per tant, com a professor va directament de Madrid a Girona. Des del curs 1918-1919 forma part del claustre de professors. Hi arriba pocs anys després de la creació, el 1914, a la ciutat de les Normals masculina i femenina i amb l'aplicació d'un nou pla d'estudis, aprovat el 1914, millor del que hi havia fins aleshores, tot i que encara no satisfia les exigències del sector més reivindicatiu del magisteri.

Hi exerceix fins que, ja durant la República, el govern català el crida per anar de professor a l'Escola Normal que s'acaba de crear a Barcelona, el 1931. Són tretze cursos intensos durant els quals consolidarà la seva fama com a geògraf i —sobretot— com a professor. A la Normal de la Generalitat també hi va el professor gironí Cassià Costal, que en serà el primer director. L'historiador Joan Puigbert, que ha estudiat a fons la Normal gironina, afirma que l'èxit i el bon fer d'aquest centre “cal atribuir-lo, sense cap mena de dubte, a la formació d'un Claustre de professors ben preparats professionalment, relativament joves, i originaris majoritàriament de la mateixa demarcació de Girona, o en tot cas catalans, i estretament vinculats al moviment de reforma educativa del magisteri gironí”.

Santaló és un d'aquests mestres capdavanters i renovadors, juntament amb Cassià Costal, Ignasi-Enric Jordà, Manuel Xiberta, Joan Gomis, etc. La seva feina no sempre serà fàcil i sovint es veu condicionada pels canvis polítics. Així, durant la dictadura de Primo de Rivera els professors Costal i Jordà dimiteixen arran de les tensions entre el professorat a causa del posicionament, per part d'alguns membres del claustre, a favor de Primo de Rivera. Aleshores Santaló és nomenat secretari.

Igual que passa amb altres professors, la seva tasca docent no es limita a la Normal. El 1919, juntament amb altres professors dels centre (Xiberta, Gomis, Jordà) treballa a l'Acadèmia Preparatoria preparant per als estudis de batxillerat i peritatge. Dos anys més tard, el 1921, juntament amb mossèn Antoni Collell dirigeix l'Acadèmia Gerundense, al carrer de la Forsa.

Per altra banda, des de bon començament participa en les reunions d'àmbit català relacionades amb el magisteri. Així, l'any 1919, juntament amb Cassià Costal, participarà a l'Assemblea de la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya celebrada a Tarragona. Ambdós professors intervindran en el tema dedicat a la formació i selecció del magisteri.

Les seves activitats sobrepassen l'estricta camp docent. És un dels fundadors del Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEiEG), entitat excursionista i cultural que aglutina persones de diferents ideologies unides per l'amor a la natura, l'esport i la cultura.

El gener de 1921 es casa amb Adelina Cortina Benajas, valenciana i professora de la Normal gironina des del curs 1919-1920.¹ Adelina ensenya física, química i història natural. El matrimoni Santaló-Cortina viuen porta per porta amb la família de Carles Rahola, l'amic assassinat pels franquistes poc després d'ocupar la ciutat el febrer del 1939. Tindran tres fills. El 25 d'octubre de 1922 neix Adelina, gairebé dos anys més tard, el 30 de setembre de 1924, neix Joana i quatre anys després, el 20 de novembre de 1928, neix el nen, Miquel Àngel.

12

1. Nada a València el 1891, farà els estudis a la Normal Superior de València. Abans de venir a Girona exercirà de mestra al Grup Escolar Cervantes de València (abril 1913 – agost 1918); després passarà a l'escola de Lloc Nou de Fenollet (agost 1918 – juliol 1919), a la comarca de la Costa. En l'informe de la seva Fulla de Serveis, de 21 de juliol de 1919, hi figura la següent nota: "Sobresaliente y Premio extraordinario en la obtención del Título de Maestra Superior. Voto de gracias de la Junta Provincial de 1ª enseñanza por los trabajos en pro de la Mutualidad escolar." El curs abans de venir a Girona va ensenyar matemàtiques a la Normal de La Laguna.

Santaló ben aviat inicia activitats amb els alumnes, sol o acompanyat d'altres professors, que mostren el seu tarannà pedagògic a favor d'un ensenyament actiu, desvetllant l'interès dels alumnes, sortint de l'aula, trepitjant el territori, etc., actitud que engresca els estudiants, els quals l'aplicaran quan siguin mestres. Així, organitza una sortida, juntament amb les alumnes de la professora Adelina Cortina, en el marc de les classes de pràctiques de geografia i de ciències naturals, a Caldes de Malavella. També amb l'alumnat de primer i segon curs de magisteri visitaran Serinyà i Banyoles a finals del 1928. Ho farà amb el professor Font, col·lega de feina i —des del punt de vista polític— a les antípodes del pensament republicà de Santaló. El 1929 amb motiu de l'Exposició Universal van a Barcelona. Durant la dècada dels anys vint Santaló es reafirma com a professor de geografia i aconsegueix un lloc destacat com a geògraf amb les seves publicacions. Forma part dels mestres capdavaners que a casa nostra creen la geografia com a ciència; mestres que donen a la geografia escolar la base física i humana en què ha de recolzar.

La Normal gironina durant la dècada dels anys vint i els anys republicans viu una etapa esplèndida des del punt de vista pedagògic. Una part del professorat ha estudiat a l'Escuela Superior del Magisterio, a Madrid, i està influït pel pensament de la Institución Libre de Enseñanza. També es nota les influències de l'obra educativa de la Mancomunitat de Catalunya i del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona així com de les propostes de la pedagoga italiana Maria Montessori —conegudes i practicades en algunes escoles del país— i de l'acció formativa

de l'Institut Rousseau de Ginebra on Claparède imparteix el seu mestratge.

Durant la dictadura primoriverista obté una beca per ampliar estudis i marxa a visitar diferents capitals europees: a França, Bèlgica i Suïssa. Des d'aquests països no para d'enviar cartes i postals explicant què fa, quins centres visita, etc., també descriu les ciutats on es troba amb comentaris que posen de manifest, una vegada més, el professor de geografia. Sovint escriu textos per a les filles i els acompanya amb dibuixos i recomanacions per a la petita Adelina que el mostren com un pare amatent. La intensa correspondència amb la família i amb el seu germà Silvestre mostra un professor ampliant coneixements i, també, un polític; l'home preocupat per la política catalana i espanyola que explica als familiars els canvis que es van produint a Europa.

14

Durant aquests anys publica diversos manuals de caire renovador per a l'ensenyament de la geografia i, el 1923, un llibre sobre el Gironès considerat el primer estudi geogràfic modern d'una comarca catalana. Aquesta publicació serà premiada tres anys més tard per la Real Sociedad Geográfica de Madrid, que el considera la millor aportació sobre l'estat actual de l'ensenyament de la geografia a Espanya.

Les activitats docents d'una part del professorat de la Normal no es limiten a preparar els futurs mestres; també s'orienten a la formació dels que ja exerceixen el magisteri. S'aprofiten les Fires de Girona per oferir un cicle de conferències. Santaló hi participa el 1930 tractant el tema de "Les comarques gironines".

Seguint la petja d'altres mestres i professors gironins, Santaló també participa, en l'àmbit català, com a professor en les Escoles d'Estiu que se celebren a Barcelona. Ho fa tant durant la Mancomunitat de Catalunya, quan el 1922 imparteix una lliçó d'ini-ciació a la cartografia a l'aula titulada "Lliçó de geografia amb un exercici cartogràfic", com durant els anys republicans, quan, a l'Escola d'Estiu del 1932, imparteix un curs sobre geografia econòmica de Catalunya. L'estiu següent va participar en la Ponència sobre la Conversa Pedagògica amb el tema "L'educació moral i cívica a les escoles de la República".

Ja durant la República, quan el 1931 la Generalitat de Catalunya crea a Barcelona una Escola Normal sota els paràmetres d'assaig pedagògic, els professors gironins Cassià Costal i Miquel Santaló hi són cridats per formar part del seu claustre. Les autoritats catalanes trien els que consideren els professors més adients per formar els futurs mestres del país en un clima de catalanitat i de renovació pedagògica. La creació de la Normal de la Generalitat coincideix amb la implantació d'un nou pla d'estudis, l'anomenat Pla Professional. Un projecte de formació inicial dels mestres d'allò més avançat; era un salt qualitatiu gran que si hagués pogut aplicar-se uns anys (la guerra ho estroncà) hauria representat un canvi substancial en el camp de la formació del mestres. Amb tot, encara els més exigents continuaven demanant que els estudis de magisteri tinguessin categoria universitària.

Costal, a més de professor, va ser el primer director del centre. Santaló el substituï en la direcció el setembre de 1932. De totes maneres, a causa

de la seva condició de diputat i polític, es nomenà vicedirectora la professora Margarita Comas, la qual, a l'hora de la veritat, és qui va dirigir el centre. La fama de bon professor de geografia fa que la Direcció General de Primer Ensenyament de la República el designi per assistir com a delegat oficial del Ministeri al Congrés Internacional de Geografia que s'ha de celebrar a París la segona quinzena del mes de setembre de 1931.

16

L'estada barcelonina és plena d'activitats relacionades amb l'educació. Santaló s'incorpora com a professor agregat a la Facultat de Lletres i al Seminari de Pedagogia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest centre creat per Joaquim Xirau depenia de la Secció de Pedagogia de la Universitat. Entre els cursos que es fan Santaló imparteix lliçons sobre "Metodologia de les lletres".

Per raó del càrrec forma part de diverses comissions relacionades amb l'ensenyament i la formació del magisteri, tant en l'àmbit català com en l'espanyol. És membre de la Comissió Assessora del Patronat Escolar de Barcelona, juntament amb Joaquim Xirau, que n'és el president, i Rosa Sensat, directora del Grup Escolar Milà i Fontanals, o de la Comisión de Instrucción Pública de las Cortes per dictaminar sobre el Proyecto de Estatuto del Magisterio. També forma part de la ponència per a l'estudi de la divisió territorial de Catalunya creada l'octubre de 1931 per la Generalitat de Catalunya.

Ensenya, fa política, escriu i publica. Al llarg d'aquests anys publica un centenar llarg d'articles i treballs periodístics a les revistes professionals com *El Magisterio Gerundense* i en diaris de marcat to

catalanista i republicà com *El Autonomista* de Girona i altres. També edita força llibres, relacionats amb la geografia. Pau Vila, la figura més representativa de la nova geografia a Catalunya, a propòsit de la publicació de la *Geografía general e iniciación a la geografía descriptiva* de Santaló, afirma: “En aquest llibre són posats, a bon segur que per primera vegada, a l’abast dels alumnes normalians i batxillers els conceptes moderns de la geografia física i de la geografia humana. Dóna, demés la impressió d’èsser una obra nascuda al calor de la classe, elaborada en el treball de preparació docent de cada dia...” Vila diu una veritat com un temple, ja que Santaló és dels que promouen l’ensenyament a partir del contacte directe amb el territori. Els antics alumnes el consideren un dels millors professors perquè els fa aprendre la geografia no pas des de darrere una taula sinó trepitjant el terreny. La seva monografia sobre el Gironès ha estat posada com a exemple d’una nova visió de la geografia.

Mentrestant, a Girona la seva esposa Adelina Cortina és la responsable d’organitzar a la Normal, en el nou clima polític i social republicà, cursos de formació per a persones adultes. El curs 1935-1936 imparteix un curs de mecànica i electricitat per a obrers. Pel que fa als fills, Adelina, la filla gran, ha començat el batxillerat i és membre de la Federació Nacional d’Estudiants de Catalunya. Quan surti cap a l’exili li faltarà un curs per acabar el batxillerat.